

תפילה ליד ציון הקבר

ראשי פרקים

א. אין אומרים לפני המת אלא דבריו של מת

ב. השפעת מקום התפילה על המתפלל

ג. מידת ידיעותיהם של המתים

ד. התנגדויות להליכה לבית הקברות

☆☆☆

א. אין אומרים לפני המת אלא דבריו של מת

מנהג רווח בישראל: מרבנים לבקר קברים ולהתפלל על ידם. לכאורה, אף אם התפילה מכוונת אל הקב"ה, הרי דבר זה אסור כפי שמובא בגמרא (ברכות ג,ב), שאין אומרים לפני המת אלא דבריו של מת, וכפי שנפסק ע"י הרמב"ם (הל' אבל יג,ט) ובשו"ע (יו"ד שדמ, טז). אמנם על הנאמר אצל חזקיה המלך "וכבוד עשו לו במותו" (דברי הימים-ב לב,לג) אמרו חז"ל (ב"ק טז,ב) שהושיבו ישיבה על קברו, אבל אמרו שם התוספות (ד"ה שהושיבו): "לא על קברו ממש, אלא ברחוק ארבע אמות, דליכא לועג לרש".

אולי היה מקום לסמוך על מה שהביא נמוקי-יוסף (ב"ק סוף פ"א) בשם הרמ"ה, שלמען כבוד המת התירו לומר פסוקים ודרשה אף תוך ד' אמות, וכך נפסק בשו"ע (יו"ד שד"מ, יז). אבל פסוקים ודרשה – שמענו; תפילה ותחנונים – לא.

מה עוד, שלמרות דברי השו"ע, היו גדולים וטובים שנמנעו מלעשות נגד פשטות דברי הגמרא. החזון-איש, למשל, "הקפיד בתהלים לא לומר בד' אמות למת, או בהקמת מצבה כשעומדים סמוך למת" (תשובות-והנהגות לרב משה שטרנבוך, ח"א סי' קכא). אף הרמח"ל, שהכין תפילות לומר אותן בבית הקברות, נזהר ביותר לא להביא בהם שום פסוק (עי' סוף אוצרות-הרמח"ל, במהדורתו). ומפורש בשו"ע (יו"ד

שעו, ד) "שאחר שנגמר סתימת הקבר ועפר... מרחיקין מעט מבית הקברות ואומרים קדיש" – משמע שזה אסור להאמר תוך ד' אמות של הקבר. וכן מפורש בש"ך (יו"ד שסז,ג) בשם מהרש"ל וב"ח, שבאמירת הקדיש "צריך להרחיק ד' אמות".

הנימוק שהביאה הגמרא לאיסור הוא "לעג לרש", ועוד נברר להלן עד כמה אכן מרגישים המתים בצער זה, אולם בתפילה בבית הקברות יש עוד ריעותא והיא: טומאת המקום. זהו כנראה הנימוק לאיסור הכניסה לבית הקברות עם ספר תורה בידו (רמב"ם, הל' אבל יד, ג), כמו שביאר הר"י קאפח בפירושו לרמב"ם (כרך כג עמ' ריט), שאם מטעם לועג לרש, היה הרמב"ם צריך להוסיף שהאיסור הוא רק כשקורא בספר התורה (עיי"ש בנושאי הכלים).

איסור נוסף שעלול להיות כרוך בתפילה ליד קברות המתים, ואפילו בבקשה מהם שיהיו מליצי יושר לפני הקב"ה, הוא מש"כ בעל חכמת-אדם (ז, טז) ש"עמי הארץ שהולכין על קברי מתים, וכאלו מדברים עם המתים ואומרים להם צרותיהם, קרוב הדבר שהם בכלל" איסור דורש אל המתים.

ב. השפעת מקום התפילה על המתפלל

בתענית טז, א מובא שביום תענית גשמים "יוצאין לבית הקברות. פליגי בה ר' לוי בר חמא ור' חנינא – חד אמר: 'הרי אנו חשובין לפניך כמתים'. וחד אמר: כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים." הגמרא מביאה שהנפקא מינה ביניהם הוא ביישוב שאין בו קברי ישראל אלא קברי נכרים, שלפי הטעם שיתפללו מתים עלינו, אין טעם ללכת לשם. להלכה פסקו הרמב"ם (הל' תעניות ד, יז) והשו"ע (או"ח תקעט, ג), שבוכים ומתחננים בבית הקברות, כדי לסמל לעם "הרי אתם מתים כאלו, אם לא תשובו מדרכיכם" ולא הטעם שיתפללו עבור החיים.

אף המנהג שכתב הרמ"א באו"ח סוף סי' תקפא, שבערב ראש השנה "יש מקומות נוהגין לילך על הקברות ולהרבות שם בתחינות", מדבריו בדרכי-משה, שם ציטט את מקור הדברים במהרי"ל, מבואר שהמטרה היא "למען הכניע עצמו ליום הדין". אמנם מוסיף הוא שם: "והמנהג בזמן הזה לומר על הקברות תחינות ובקשות, כי בעוד לבו נכנע תפילתו רצויה, ודעת המתים מהניא" – אולם את עיקר הדין כבר אמר לעיל, ותוספת זו אינה אלא מחמת "מנהג העולם". מעיקר הדין משמע שנפסק כמאן דאמר שהיציאה לבית הקברות ביום התענית נועדה להיות סמל לחיים, ולא תחינה למתים.

מניין לו לרמב"ם לפסוק כמאן דאמר זה, שהיציאה היא כדי שהחיים יקבלו הכנעה? נראה שהרמב"ם למד זאת מהירושלמי, שעל אותה משנה בתענית (תחילת פ"ב) הביא אך ורק את הנימוק של הכנעה. מעתה, מסתבר שכל מאמרי הגמרא שמדובר בהם על הליכה אל המתים על מנת שיבקשו רחמים עבור החיים (כגון הליכת כלב לקברי האבות) הם לפי שיטת אותו מאן דאמר, אבל להלכה לא נפסק כמוהו.¹ הוא הדין לדברי קבלה, המעוררים לפקוד את הקברים. וגם אם דברי קבלה אלו חולקים על מה שנפסק בגמרא, הרי להלכה יש לנהוג במחלוקת כזו כגמרא (עי' משנה-ברורה כה,מב).

ג. מידת ידיעותיהם של המתים

במקום שבו מספרת הגמרא (סוטה לד,ב) על כלב, שפרש משאר המרגלים ונשתטח על קברי אבות שבחברון והתפלל: "אבותי, בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים",² הקשו התוספות: "ואם תאמר, והאמר בפרק מי שמתו (ברכות יח,א) דמיתי לא ידעין מידי, ומשמע במסקנא ואפילו אבות העולם!" תוספות תירצו: "דעל ידי תפילה שזה מתפלל, מודיעין להן שכך נתפלל". בעל מסורת-הש"ס תמה בגליון על דברי התוספות שמסקנת הגמ' היא שאף האבות אינם יודעים, הרי בגמ' בברכות אף ר' יונתן שבתחילת הסוגיה (יח,א) סבר שהמתים אינם יודעים מאומה, בסוף הסוגיה (יח,ב) חזר בו, ואמר שהמתים מספרים זה עם זה. בעל מסורת-הש"ס סיים דבריו באומרו "ומצוה ליישב".

נראה ליישב ע"פ דברי מהרש"א (ברכות יח,ב סוף ד"ה ואי סלקא דעתך) שמסקנת הגמרא בברכות היא שהחיים אינם יכולים להודיע את צרותיהם למתים, וחזרתו של ר' יונתן מדעתו הקודמת עניינה שונה. נידונות שם שתי סוגיות שונות: האחת עוסקת בשאלה האם מסוגלים המתים להבין עניינים שאינם נוגעים ישירות לצער גופם; והשניה בשאלה האם יכולים החיים להעביר ידיעות אל המתים.

1. ואולי לא מדובר על הליכה של ממש. בהערות מצפה-איתן על ברכות יח,ב בש"ס וילנא, הביא ראייה שכאשר כתוב שהלך אדם לבית הקברות, אינו אלא בחלום, שהרי שמואל היה כהן, והא כיצד הלך אצל המתים? ודייק זאת מהכתוב שם בגמרא "אזל בתריה לחצר מות", ולא לבית הקברות. אמנם לעיל דן באותן הערות על ר' יונתן שהיה כהן, ומסופר עליו שהלך לבית הקברות, ולא תירץ שהיה זה רק בחלום, אלא שמדובר בר' יונתן אחר שלא היה כהן.

2. יצוין כי בגירסת "הגדות התלמוד" (נדפס לראשונה בשנת רע"א) לא מובא מעשה זה, ושם מפני שמאסף זה סבור היה שלהלכה נפסק שאין ללכת ולהתפלל אצל המתים, וכפי שהבאנו לעיל.

בשאלה הראשונה נחלקו בתחילת הסוגיה ר' חייא ור' יונתן, ובסופה חזר בו ר' יונתן. אבל בשאלה השניה נחלקו בניו של ר' חייא, האחד אמר שאביהם (שנפטר) יודע את צערם, ולראייה הביא את הפסוק באיוב יד, כב "אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל"; והשני אמר שאביהם אינו יודע בצערם, וראייתו מהפסוק הקודם: "יכבדו בניו ולא ידע".³

בגמרא מובאים בעקבות מחלוקת שני בני ר' חייא שבעה נסיונות לראייה שאדם חי יכול להודיע את מצבו למת. את כל הראיות דוחה שם הגמרא, וכדלהלן:

הדחייה	הראיה	
בצערא דידהו ידעי, בצערא דאחרינא לא ידעי	קשה רימה למת כמחט בבשר החי	א
דילמא איניש אחרינא שכיב, ואזיל ואמר להו	מעשה בחסיד אחד... והלך ולן בבית הקברות, ושמע שתי רוחות שמספרות זו לזו... אמרה לה: חברתי, הניחני: דברים שביני לבינך כבר נשמעו בין החיים	ב
דילמא דומה (שר בית הקברות) קדים ומכריז להו	זעירי הוה מפקיד זוזי גבי אושפיזיכתי. לבסוף הודיעה לו על פלניתא שעתידה למות בקרוב	ג
שאני שמואל, כיון דחשיב, קדמי ומכרזי: פנו מקום	המעשה באבוה דשמואל, שהצטער על שבנו שמואל עתיד למות בקרוב	ד
המהרש"א כתב שגם ראייה זו ניתן לדחות כדלעיל בראייה השניה: דילמא איניש אחרינא שכיב, ואזיל ואמר להו	אמירתו של הקב"ה למשה שילך אל האבות לומר להם שבועה שנשבעתי לכם כבר קיימתיה לבניכם	ה
איכא דאמרי דלא ידעי, ואיכא דאמרי דידיעי ולא איכפת להו	כל המספר אחרי המת כאילו מספר אחרי האבן	ו
שאני צורבא מרבנן דקב"ה תבע ביקריה	המעשה במי שדיבר אחר שמואל, ונפלה קורה מהגג והרגתו	ז

3. מן התימה כיצד ניתן להביא ראייה בקשר לידיעתם של מתים דווקא מאיוב, שעל פי רבא בגמרא (בבא בתרא טז,א) הכחיש את האמונה בתחיית המתים. אולם לפי הרמב"ם (מורה נבוכים ג,כג, רק בתחילת דבריו היה איוב מכחיש את האמונה בתחיית המתים, וכפי שהוכיח רבא מהפסוק "כלה ענן וילך, כן יורד שאול לא יעלה". אולם פסוק זה הוא בפרק ז (פס' ט); בהגיעו לפרקנו - פרק יד - כבר שב איוב מהכחשתו זו. כך כתבו גם רש"י בפירושו לאיוב

כלל הוא בהלכה לפסוק כדעתו של זה "דשקלו וטרו אמוראי לפרש טעם דבריו" (רא"ש, סוכה תחילת פ"ב). כיון שסוגייתנו באה להצדיק את הסובר שהמתים אינם יודעים, משמע שזוהי מסקנת הסוגיה, וכפי שהבינו התוספות בסוטה.

לדברי המהרש"א (בסוף הסוגיה בברכות יח, ב), חזרתו של ר' יונתן אינה סותרת מסקנה זו. הוא חזר בו מקביעתו שהמתים אינם יודעים כלל, אבל מסקנת הסוגיה היא שהחיים, אין ביכולתם להעביר אליהם כל ידיעה, ואם יש דבר שידוע להם – הרי זה ממקורות אחרים (מתים אחרים; מלאכי עליון).⁴

עוד יש להביא ראיה שאין המתים יודעים בעניני החיים, ממה שהקב"ה החסיר מחייו של אברהם אבינו חמש שנים כדי שלא יראה את נכדו עשו יוצא לתרבות רעה (בראשית רבה סג; רש"י בראשית טו, טו). ואם המתים יודעים מאומה, מה התועלת במיתתו?

כיון שאין ביכולתנו להודיע מאומה למתים, הקשו יפה התוספות, לשם מה הלך כלב לקברי אבות? ותירצו: "ע"י תפילה שזה [החי] מתפלל, מודיעין [משמים] להן [למתים] שכך נתפלל" – היינו: החי מבקש מהקב"ה שהוא יודיע למת להתפלל עבורנו. ואם תאמר, למה לא יתפלל כך בביתו? לשם מה ילך לבית הקברות? הרי כבר אמרנו לעיל (פרק ב) שלמקום התפילה יש השפעה על ריכוז המחשבה והתעוררותו של המתפלל.

אפשר שבעת הקבורה, קודם סתימת הגולל, הדברים שונים, וכמו שפירש הט"ז (יו"ד סי' שדמ סוף ס"ק א) את דברי ר' זעירא בירושלמי (ע"ז פ"ג ה"א) "שומע המת קילוסו כמתוך החלום". כך עולה גם מדברי הבבלי בשבת קנג, א: "אחים בהספידא דהתם קאימנא". בהמשך הגמ' שם, כשהביאו ראייה מהפסוק "ואזניך

(יד, יד) וגם הרס"ג (יד, כא), שהדיון איננו בתחיית המתים, אלא בהישארותה של הנפש בעולם הנשמות (עי' עוד בפירוש המלבי"ם לפני פרק טו, בפתחה למענה השמינית).

ועוד: גם אם הטיל איוב ספיקות בהישארות הנפש, מ"מ כראייה השתמש בדברים ידועים, כדבריו באותו פרק (יד, יח-ט): "הר נופל יבול... אבנים שחקו מים... ותקות אנוש האבדת", שאין חולק על נכונותם. הוא הדין לגבי המשפט "יכבדו בניו ולא ידע" – זוהי עובדה מוכרת, שהמת איננו יודע מה שמדברים אליו. איוב הקיש מכאן לענין השארות הנפש; בנו של ר' חייא קיבל ידיעה זו כעובדה, אך ח"ו לא הקיש ממנה מאומה.

4. אמנם יש להקשות, והרי גמרא מפורשת (תענית כג, ב) במעשה של ר' מרי בן ר' יונה שבקש מאביו המת, ונתפשו רגלי הסוסים של אנשי בי נשיאה. אלא שב"דקדוקי סופרים" (כת"י מינכן) הושמט שפנה אל אביו, אלא בקש מהקב"ה. ואין שם שהלך לקבר אביו, אלא למערה של אביו.

תשמענה דבר מאחריך זה הדרך לכו בו כי תאמינו וכי תשמאלו" (ישעיה ל, כא) פירש רש"י: "מאחרי מיטתך, כשתמות" – דייק לכתוב "אחרי מיטתך", ומשמע שדווקא אז, ולא אחרי כן.

ד. התנגדויות להליכה לבית הקברות

הרמב"ם (הל' אבל ד, ד) פסק בנחרצות נגד הליכה לבית הקברות ע"פ המשנה בשקלים סוף פ"ב: "והצדיקים אין בונין להם נפש על קברותיהם, שדבריהם הם זכרונם", ולכך הוסיף, כנראה מאבות דר"נ מא, ח: "ולא יפנה אדם לבקר הקברות". ועיין שו"ת חתם סופר (יו"ד סי' שלח, ד"ה ובוזה יובנו דברי הרמב"ם) שהביא מקור לרמב"ם ממסכת שמחות, תחילת פ"ח, שייחסו ההליכה לקברות לדרכי האמורי.

אמנם כבר ציטטנו לעיל את דברי הרמ"א על המנהג ללכת בערב ראש השנה לבית הקברות, וכך פסק גם באשר לט' באב (או"ח סוף סי' תקנט), אולם נראה שאין הכוונה להתקרבות של ממש, אלא בריחוק של ד' אמות מהקבר, כן כתב המשנה ברורה (שם). לעיל הבאנו שהתרחקות זו מטרתה שלא להיות חלילה בגדר לועג לרש, אולם מסתבר שיש לכך עוד טעם – ר"ח ויטאל כתב בשם האריז"ל: "ותמיד צריך להיות רחוק ד' אמות מן הקברות, כדי שלא יתאחזו עמו אותן הרוחות הנמצאות שם, הנעשין מן טיפין בעלי קריין" (שערי רוח הקודש, תיקון יב, דף מט בנדפס).

ומריחוק של ד' אמות בלבד עד להתרחקות מוחלטת – המרחק קטן יותר. במגן־אברהם (סוף סי' תקנט) הביא בשם כתבי האר"י, "דאין לילך על הקברות אלא לצורך הלוויית המת. ובפרט אם לא תיקן עוון קרי, מתדבקים בו החיצונים." וכך כתב הגר"א באגרתו לבני ביתו, בדרכו לא"י: "ותשמור שלא תלך לבית הקברות כלל, ששם מתדבקין הקליפות מאד, וכל שכן בנשים, וכל הצרות והעוונות באים מזה".

גם על אופן ההליכה לבית הקברות חלות הגבלות. במשנה־ברורה (תקנט, מא) מובא בשם השל"ה, "שנכון שלא לילך בכנופיא גדולה, כי אין זה אלא טיול וגם מביא לידי שיחת חולין." וכך פסק בעל ערוך־השלחן (או"ח תקנט, ז) "דעכשיו שהולכין בחבורות ומשיחין שיחות בטלות – יותר טוב שלא לילך." נמצא שדווקא על פי הקבלה מן הראוי להתרחק מבתי הקברות. מן התימה אפוא

שאלו המרבים כיום להגיע לבתי קברות ולקברים מסויימים על מנת להתפלל שם, מוצאים להם סימוכין דווקא בדברי קבלה.

בוודאי שיש לתמוה על יציאה לחו"ל על מנת להתפלל שם על קברי צדיקים. גם אם למקום התפילה יש השפעה על מידת כוונתו של המתפלל, וכי לא ראוייה היא ארץ-ישראל להעניק למתפללים בה כפל כפליים של כוונה והתעוררות?! וכדברי הראי"ה קוק במשפט-כהן סי' קמז: "למי כל חמדת הלא היא בארץ הקודש, ולמה לן לאהדורי דווקא על קברי חוץ לארץ?! ובפתחי-תשובה (י"ד שע"ב): "אבל להשתטח על קברי צדיקים לא מצינו בזה מצוה ידועה או כבוד חכמים."